

Bronius PRĘSKIENIS

J. MILIAUSKAS-MIGLOVARA APIE LIETUVIŲ KALBOS TARMES

Juozas Miliauskas-Miglovara (1845–1937) jau mokyklos suole skyrė didesnį dėmesį lietvių kalbai negu jo amžiaus mokiniai. Besimokydamas Biržų reformatų mokykloje iš rusiškų ir lenkiškų gramatikų, galvojo: jei kada būsiąs mokytas vyras, parašyrias lietuvišką kalbamokslį.

Gyvendamas Rygoje, devintojo dešimtmečio pradžioje nutarė tokį kalbamokslį parašyti. Tiesa, pradžioje lenkų kalba. J. Miliauskas nuolat pabréždavo didelę kalbos mokslo reikšmę. Būdamas karštas katalikas, laikydamas religinę pasaulėžiurą žmogaus vertės matu, kalbos mokslą vadina pirmuoju mokslu. Nors „dvasiško žmogaus gyvenimo, vieros mokslas“ yra „visų reikalingiausias“, tačiau jis atsiduria antroje vietoje (VUBRS₃: 46). Be kalbos mokslo „ir kiti mokslai negali dorai skleistis“ (VUBRS₁: 32). Kalbos mokslo svarba yra tokia didelė, nes kalboje, anot J. Miliausko, atispindi tautos istorija, papročiai. Lietuvio dvasios lobis visų pirma glüdi kalboje, pats „lietuvis yra kalboje“. Todėl J. Miliauskas ją taip uoliai tyrinėjo, taip entuziastingai ją gynė ir propagavo.

J. Miliausko samprotavimai lietvių ir lenkų kalbomis apie lietvių kalbos istoriją, tarmes, rašybą, gramatiką, leksiką daugiausia likę rankraščiuose. Minėtini šie Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje esantys jo darbai: „Lietviškosios kalbos mokslas“, „Žodis dėlei išdavimo lietviškosios gramatikos“, „Žodis apie skaidrumą lietviškosios kalbos“, „Klaidos lietviškosios kalbos ir rašto“ ir kt. Sie rankraščiai, nors juose yra nemaža kartojimų, panašumų, sudarytų apie 480 puslapių. Be to, kai kurios kalbinės pažiūros išdėstytos paskelbtuose laiškuose, knygelėje „Viduklės kraštas“.

J. Miliauskas, nespėjės užbaigtį né keturių klasių, nebuvo pasirengęs kalbinams tyrinėjimams. Todėl „jo kalbiniuose aiškinimuose, ypač etimologijose, daug diletantizmo, nepamatuotų išvedžiojimų ir naivių samprotavimų. Tačiau jo pastangos gaivinti, turtinti bei ugdyti literatūrinę kalbą, noras įnešti savo indėli į lietvių raštiją ir kalbotyrą rodo, kad ir jis, save laiką bajoru, /.../ stengési veikti savo krašto liaudies ir kultūros labui“ (Kruopas 1974: 140).

XIX a. pats gyvenimas vertė spręsti bendrinės kalbos ugdymo problemas. Nuo XVII a. pabaigos žemaičių tarmė ilgą laiką, galima sakyti, tapo bendrine rašomaja kalba. XIX a. paskutiniaiems dešimtmečiais, pradėjus kultūriniame gyvenime aktyviai reikštis aukštaičiams vakariečiams, ta tarme pasirodžius pirmiesiems laikraščiams, imta ją laikyti bendrine kalba. Kiekvienam rašančiajam reikėjo ne tik apsispręsti, kokia tarme rašyti, bet ir kokios tarmės pagrindu turi

būti kuriama literatūrinė kalba. Tada kone kiekvienas rašytojas, ypač poetas „garsėjo savamokslėmis kalbos studijomis /.../. Neturint savo mokyklų, kurios formuočia lietuviškajį mąstymo ir kalbos būdą, tokios studijos buvo neišvengiamai rengimosi sąlyga, norint kurti lietuviškus eiléraščius, ir gana ilgai figūravo kaip būtinybė lietuvių poetų biografijose /.../“ (Kubilius 1982: 46).

J. Miliauskas manė, kad pradžioje visi lietuviai kalbėjo vienodai, vėliau kalbą sugadino svetimųjų įtaka, atsirado įvairiausią tarmių (jis jas vadina *kalbesiai*). Tarmės susiformavo baudžiavos metais (VUB RS₅: 5). 1923 m. laiške K. Būgai J. Miliauskas lietuvių kalbą lygina su medžiu. Medis turi liemenį, skleidžiantį šakas, kurios gina tą liemenį nuo vėjų. Mūsų kalbos liemuo yra viena tarmė, o jo šakos – kitos tarmės (LNB RS: 1). Paminėjęs, kad lietuvių kalboje apstu tarmių, – jų maždaug tiek, kiek kalbančiųjų lietuviškai, – J. Miliauskas vis dėlto skiria devynias tarmes. Tai Viduklės, Šiaulių, Marijampolės, Tilžės, Kretingos, Telšių, Panevėžio, Anykščių, Merkinės. Taip skirstydamas neduoda nei kalbinės charakteristikos, nei geografinio apibrėžimo (Jonikas 1972: 321). K. Jaunius, A. Salys, kaip žinome, nurodė dvi pagrindines tarmes. Tokia nuostata vadovaujasi ir dabartinių kalbininkų. J. Miliauskas lenkų kalba parašytos lietuvių gramatikos ižangoje nurodo, kad kiekviena tarmė savo pakraščiuose turi dar ir savo patarmes, tačiau jų neišvardija. Viduklės tarmė, jo nuomone, apima didelį etnografinės Lietuvos plotą. Tai ne tik teritorija tarp Nemuno, Dubysos, Jūros upių, bet ir Pakapės, Kruopės, Šakynos, Žagarės apylinkės, „su mažomis pakaitomis ji prieina ir Nerį (Viliją). Tai parodo, kad ta tarmė užėmė žymiai didesnį Lietuvos plotą“ (Jonikas 1938: 486). I Viduklės tarmę yra panašios Šiaulių, Marijampolės, Telšių, Tilžės, Kretingos tarmės. Tačiau jos daugiau ar mažiau yra paveiktos vokiečių ir latvių kalbų įtakos. Likusios tarmės, – Panevėžio, Anykščių, Merkinės, – „būdamos eilę amžių labiau nuo Viduklės tarmės atskirtos, daugiau sulatvėjo ir kiek surusėjo“ (Jonikas 1938: 486).

J. Miliauskas jau pirmose savo publikacijose teikė pirmenybę žemaičių tarmei. Iš jos reikėtų imti taisykles besiformuojančiai bendrinei kalbai, kadangi ji nepasidavė arba mažiausiai pasidavė svetimų kalbų įtakai. Išreiškės tokias minčias, J. Miliauskas pradžioje ši klausimą siūlo spręsti diskusijų būdu. Kreipdamasis į lietuvių literatūros žinovus ir mégėjus, prašo jų rašyti „žinoma tarme ir savo taisyklemis“, pareikšti šiuo požiūriu nuomonę apie kitų parašytus kūrinius, apie bendrąsias, dalines ir tarminges lietuvių kalbos ypatybes, „kad tuo būdu ilgainiui būtų galima, lyginant įvaires nuomones ir nuostatus, sudaryti bendrąsias taisykles, labiausiai tinkamas visuotiniai literatūroje vartoti“ (Biržiška 1937: 19). Dar aiškiau ir tiksliau pasisakoma „Raštuose“. „Visos tarmės yra geros ir kožna turi savo papédę. Ta tarmė bus savo laiku visuotiniai priimta, kuri turės visų didžiausią ir atkiliausią rašliavą“ (Miglovara 1884: 32).

Po kiek laiko J. Miliausko pažiūros bendrinės kalbos formavimosi klausimu tapo vis kategoriškesnės. Jeigu pradžioje jis siūlė diskusijų keliu nuspręsti, kokia tarmė turėtų būti imama rašemosios kalbos pagrindu, tai vėliau, kada jau

bemaž niekas neabejojo vakarų aukštaičių tarmés tinkamumu, jis tapo griežtu Viduklés tarmés šalininku. Laiškuose, pokalbiuose, rašiniuose vis kartojo tą patį: turi būti rašoma tik šia tarme. Nurodė kelis argumentus. Pirma, jau seniai mokyti žmonės Viduklés tarmę laikė tikraja lietuvių kalba. Ten pirmiausia atsirado raštas. Antra, vėliau Gediminas ir kiti valdovai ta tarme duodavo įvairius nurodymus. Trečia, XVIII–XIX a. I-oje pusėje lietuvių rašytojai ją pripažino tikraja lietuvių kalba. Ketvirta, L. Ivinskis šia tarme leido savo kalendorius. M. Valančius (jį J. Miliauskas visais atvejais laikė didžiausiu autoritetu), gerai mokėdamas telšiškių ir raseiniškių tarmę, „mėgo pripažinti tarmę vidukliškę“ (VUBRS₂; 7). Pagaliau ši tą minėta tarme yra parašės taip pat K. Jaunius. Labai gaila, kad niekas neparašė lietuvių kalbos gramatikos šia tarme. Taigi iš Viduklés krašto atėjo lietuvių tautos ir jos kalbos istorija. Viduklés kraštas – Lietuvos širdis, etnografinis centras. Senoji Viduklés tarmé buvo ne tik pirmasis mūsų rašto lopšys, bet jau tada žinota, kad ji, kaip lietuvių kalbos liemuo, yra geriausia, teisingiausia, pasižyminti gražiausiu žodžių skambesiu. Norėdamas parodyti Viduklés tarmés pranašumus, J. Miliauskas ja perrašė „Anykščių šilelio“ du posmus. Jo nuomone, ištrauka „mano rašmeniu išdedama dar aiškiau, ne kaip jis pats kai raše“ (LMABRS: 4). J. Miliausko supratimu, kodėl turėtume pirmenybę atiduoti „sugadintoms“ tarméms, „jei tebér gyvas ir sveikas pirmutinis kalbesis, kurio neturim valios paniekinti kaip nudėvėto drabužio: nes nė jokia mada senai ir gyvai kalbai nepritinka“ (VUBRS₄; 12). Kitos tarmés nukrypo nuo savo pirmutinės formos, nuo savo liemens. Pirmutinis lietuvių raštas buvo „išsuktas iš tikro kelio ir pakreiptas į tilžiškį ir marijampoliškį kalbesius“ (VUBRS: 4). J. Miliauskas pažymi, kad visi turime pažinti tarmes, o „rašančiajam veikalą (t.y. gramatiką – B.P.) pirma reikia pagrindinai išmokti kalbą su visomis tarmémis /.../“ (Jonikas 1938: 485). Tačiau tas tarmių išmokimas, atrodo, labiau reikalingas bendram išsilavinimui, išprusimui. O kalbos pagrindu turime imti jos liemenį, t.y. Viduklés tarmę. Juk „kiekvieną medį pažystam ir ji vertinam pagal jo liemenį, ne pagal šakas“ (VUBRS₄; 9). Viduklés tarmę galima papildyti kitomis tarmémis tik tuo atveju, jeigu „kas būtų joje nusitryne (nusidėvėjė), o kitose išlikę /.../“ (Jonikas 1938: 487). Viduklés tarmé yra ne tik kitų tarmių versmė, bet ją geriausiai supranta visų tarmių atstovai. Šios tarmés žodžius lengva pateikti lotynišku alfabetu. Pasiremiaama ir kitų kalbų pavyzdžiu: jose yra kelios tarmés, bet rašoma tik mokslo pripažinta viena tarme.

Galvodamas rašyti lietuvių kalbos gramatiką, J. Miliauskas pareiškė nuomonę apie jau parašytasias garamatikas. Jis sakési daug pasimokęs ir pasiémęs medžiagos iš A. Schleicherio, ypač iš F. Kuršaičio gramatikų. Bet rašomas gramatikos autorui jos atrodė nepakankamos, nes remiasi ne ta tarme. Todėl ir nutarė „pats parašyti gramatiką, geriau atvaizduojančią lietuvių kalbą“ (Jonikas 1938: 483).

J. Miliausko požiūris į ankstesnes gramatikas, kaip ir į tarmes, kito. Pradžioje palyginti palankiai vertinės F. Kuršaičio, A. Schleicherio gramatikas, vėliau

jas, taip pat J. Jablonskio gramatiką, laikė net kenksmingomis lietuvių kalbai, nes jose remiamasi vokiečių ir lenkų kalbų įtakos paveiktomis tarmėmis (Kruopas 1975: 130).

J. Miliauskui atrodė, kad anksčiau mūsų raštas formavosi nors ir palengva, bet sėkmingai. Iki XIX a. II-sios pusės lietuviškas raštas, jo nuomone, buvo lengvas ir suprantamas, o padėtis pasikeitė spaudos draudimo metais. Tada anksčiau kūrė rašytojai beveik padėjo plunksnų. Jų vietas užémė žmonės, rusų mokyklose apskrétę pikta dvasia ir gerai neišmokę lietuviškai kalbėti ir rašyti. Kartu su lietuviška spauda Tilžėje atsirado lietuvių rašte nauja srovė su įvairiomis painiavomis.

Pradėjus eiti „Aušrai“, kuri rėmėsi aukštaičių vakariečių tarme, J. Miliauskas siuntinėjo jai ne tik rašinius žemaičių tarme, bet piršo ir savo rašybą. Žurnalias rašė aktyviam savo bendradarbiui, kad „mūsų statrašas (tiesraštis, ortografija) yra Šleicherio pastatytagasis /.../“ (Aušra: 120), bet šis ir toliau nepaisė redakcijos nurodymo. O „Aušra“ ir toliau taisė jo vidukliške tarme parašytus kūrius. Autorius, aišku, tuo taisymu nebuvo patenkintas. J. Miliauskas „Raštuse“ išdėsto savo rašybos principus. Jų laikosi ir vėliau. Jis iki savo gyvenimo pabaigos buvo nepatenkintas ir lietuvių kalbos moksliniai tyrinėjimais, ir jos praktine vartosena. Jo nuomone, atkūrus nepriklausomybę, kalbos situacija dar pablogėjo. J. Miliauskas žodžius *dabartinė rašomoji kalba* dažniausiai rašo kautėse. Tai ne grynoji, o popierinė kalba, joje daug įvairiausių painiavų.

J. Miliauskas bando paaiškinti, kodėl susidarė tokia tiesiog katastrofiška kalbos situacija. Pagrindinė priežastis – atsisakymas rašte ir šnekamoje kalboje Viduklės tarmės. „Per nubégimą nuo vidukliškio kalbesio, – tiesiai, be jokių užuolankų tvirtina laiške K. Būgai, – įsivyravo rašte nebesuskaitomos paklaidos“ (LNBRs: 5).

J. Miliauskas, palyginti plačiai apibūdinęs prastą, jo nuomone, kalbos situaciją ir jos priežastis, nurodo ir išeitį. Ji labai paprasta. Nereikia kažkur ieškoti lietuvių kalbos tobulumo. Jis Viduklės tarmėje, todėl reikia grįžti prie jos, kaip suprantamiausios ir geriausios tarmės. J. Miliauskas įsitikinės, kad būtent jo kalba, besiremianti šia tarme, yra tobula. Todėl užsispyrės laikėsi savosios vidukliškės rašybos. Tikrai buvo užsispyrės kaip tikras žemaitis. Pergyveno, kad jo lešomis išleista knygelė „Viduklės kraszta“ neturi pasisekimo: nešiojės po knygynus, bet niekas nepirko. Matyt, dėl keistos vidukliškos rašybos. Tačiau buvo įsitikinės, kad tokia yta tikroji rašyba. Dovanodamas „Viduklės krasztą“ užrašydavo: „Raszau taip, kaip turietu buuti lietuviszkai raszoma“ (LA), „Pagal mana supratima, mano razzmo turietu buuti visuotinai prijimtas“ (Juškevičius 1995: 112). Savo rašybą piršo ir lietuvių kalbos rašybos reformos komisijai. Laiške K. Būgai įrodinėja, kad „visi mūsų mokslai (čia turima galvoje kalbos mokslius – B.P.) tebér dar bekalbiais, kol kalba lietuviškoji palikta kalbos tos moksle neištaisyta su pasirėmimu ant vieno visų gryniausio lietuviško gyvo kalbesio“ (LNBRs: 7).

XIX a. pradžioje S. Valiūnas eiliuotame laiške perspėjo D. Pošką, kad jis, rašydamas žodyną, nelaikytų Viduklės tarmės mūsų kalbos etalonu:

Nevilkis, /.../

Kad Viduklė nuog vidaus žemaičių praminta,

Kad ir kalba tos vienos šalies negadinta (Valiūnas 1976: 207).

Praslinkus šimtui metų, J. Miliauskui galėjo būti parašytas ne vienas panašus laiškas. Tik jis, be abejų, būtų nesulaukės jokio atgarsio. J. Miliauskas šia prasme buvo įsitikinęs savo teisingumu.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- A u š r a – Auszra. *Laikrasztis iszleidžiamas Lietuvos milėtoju*. Tilžėje, 1883, Nr. 4.
- B i ržiška V. 1937: 1883 m. „Raszliavos pacztas“. – *Mūsų senovė* 2, Nr. 1(6), Kaunas.
- J o n i k a s P. 1938: Juozo Miliauskio gramatikos prakalba. – *Mūsų senovė* 2. Nr. 3(8), Kaunas.
- J o n i k a s P. 1972: *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antroje XIX a. puseje*, Čikaga: Ped. Lituanistikos institutas.
- J u š k e v i č i u s E. 1995: Aušrininkų palikimas Kauno technologijos universiteto bibliotekoje. – *Knygotyra* 22(29), Kaunas.
- K r u o p a s J. 1974: J. Miliauskio (Miglovaro) leksikografiniai darbai. – *Lietuvos TSR Moksly akademijos darbai. A serija* 3 (48).
- K r u o p a s J. 1975: J. Miliauskio (Miglovaro) leksikografiniai darbai. – *Lietuvos TSR Moksly akademijos darbai. A serija* 1 (50).
- K u b i l i u s V. 1982: *XX amžiaus lietuvių lyrika*, Vilnius: Vaga.
- LA – *Lietuvos aidas*, 1933 kovo 18.
- LMABRS – Lietuvos moksly akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius, F 267 – 694.
- LNBRS – Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, KB 22–104.
- M i g l o v a r a J. 1884: *Rasztai, Iivaires eilas. Pirmas pluksztas*, Tilžiej.
- V a l i ū n a s S. 1976: *Ant marių krašto*, Vilnius: Vaga.
- VUBRS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F D 902.
- VUBRS₁ – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F D904.
- VUBRS₂ – Vilniaus univeriteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F 1 F192.
- VUBRS₃ – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F1 D1074 (Iivaires dogmas).
- VUBRS₄ – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F1 D1074 (Klaidas Lietuvių skoses Kalbos ir Raszta).
- VUBRS₅ – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F1 D1074 (Visokes muusu Gadiines).

J. MILIAUSKAS-MIGLOVARA ABOUT THE LITHUANIAN DIALECTS

Summary

J. Miliauskas' considerations about the Lithuanian dialects are mainly found in his manuscripts. He distinguishes nine Lithuanian dialects: Viduklės, Šiaulių, Marijampolės, Tilžės, Kretingos, Telšių, Panevėžio, Anykščių, Merkinės but he neither gives their linguistic characteristics nor defines their geographical boundaries. J. Miliauskas indicates that every of these dialects is divided into subdialects but he doesn't enumerate them. When the problem of choosing one

dialect as the basis of the Lithuanian written language arose the Vakarų aukštaičių dialect was undoubtedly considered as the most suitable for that purpose. But contrary to this statement J. Miliauskas insisted that only Viduklės dialect should be used in writing and grounded his arguments on facts.

J. Miliauskas was of the opinion that during the years of Lithuania's independence the state of the Lithuanian language became even worse and the main reason for this was the rejection of the Viduklės dialect both in the scientific research and practical usage. The only way out of such an abnormal situation was the returning to the Viduklės dialect in which, in his opinion our first writings were being written.